

ЕТАПИ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛЛАДСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ІНШИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ ГРЕЦІЇ: ІСТОРИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

STAGES OF THE CREATION OF THE NATIONAL CHURCH OF GREECE AND OTHER ORTHODOX CHURCHES OF GREECE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS

Забродський Р.В.,

аспірант кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Відносини між церквою і державою в сучасній Греції – країні, що відзначається релігійним багатством і розмаїттям, – глибоко сягають своїм корінням в історію цієї країни. Протягом багатьох століть релігія, і насамперед грецьке православ'я, була не лише духовною опорою грецького суспільства, але й потужним чинником політичного життя. Грецьке православ'я посідає центральне місце в релігійному житті країни. Воно інституціалізоване в одній із найдавніших християнських церков, а його вплив поширюється як на державні інституції, так і на культурний розвиток країни.

Проаналізовано етапи створення національної Елладської православної церкви та інших православних церков Греції: історичні та правові аспекти.

Проаналізовано історико-правові аспекти становлення й розвитку грецьких православних церков, дано характеристику сучасного етноконфесійного ландшафту Греції і зокрема грецького православ'я.

Результати аналізу, засвідчують, що поширення в грецьких землях християнських громад бере свій початок ще від прибуття на них апостола Павла в 49 р. У середині IX ст. Грецька церква перейшла під юрисдикцію Константинопольського патріархату. Після розпаду Візантії православ'я в Греції зазнавало утисків, проте із завоюванням Константинополя турками грецькі православні зберегли свободу віросповідання і владу свого патріарха, який і надалі висвячувався за візантійським канонам. Після здобуття Грецією незалежності (1830) у серпні 1833 р. Елладська церква проголосила незалежність, яку було підтверджено лише в 1850 р. визнанням Константинопольським патріархом її автокефалії в кордонах тодішньої Грецької держави, а остаточно межі юрисдикції Елладської православної церкви було визнано лише в 1882 р. Від тієї пори й дотепер частина території Греції, населеної православними вірниками, належить до юрисдикції Константинопольського Патріархату. Окремий статус, крім того, мають Критська православна церква та Афон. Узагальнення досліджень відомих грецьких вчених дає підстави зробити висновок, згідно з яким основою сучасних взаємин держави і церкви в Греції є модернізована форма цезарепапізму, яку характеризують як систему «верховенства державного права».

Ключові слова: православ'я, модель державно-церковних відносин, держава, церква, релігійні організації, Греція.

The relationship between church and state in modern Greece, a country characterized by religious richness and diversity, has its roots deep in the history of this country. For many centuries, religion, and primarily Greek Orthodoxy, has been not only the spiritual pillar of Greek society, but also a powerful factor in political life. Greek Orthodoxy occupies a central place in the religious life of the country. It is institutionalized in one of the oldest Christian churches, and its influence extends to both state institutions and the cultural development of the country.

The stages of the creation of the national Orthodox Church of Greece and other Orthodox churches of Greece are analyzed: historical and legal aspects.

The historical and legal aspects of the formation and development of Greek Orthodox churches are analyzed, and the modern ethno-confessional landscape of Greece and Greek Orthodoxy in particular is characterized.

The results of the analysis show that the spread of Christian communities in the Greek lands dates back to the arrival of the Apostle Paul in 49. In the middle of the 9th century, the Greek Church came under the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople. After the collapse of Byzantium, Orthodoxy in Greece was oppressed, but with the conquest of Constantinople by the Turks, the Greek Orthodox retained freedom of religion and the authority of their patriarch, who continued to be ordained according to the Byzantine canon. After Greece gained independence (1830), in August 1833, the Church of Greece proclaimed its independence, which was confirmed only in 1850 by the recognition by the Patriarch of Constantinople of its autocephaly within the borders of the then Greek state, and the boundaries of the jurisdiction of the Orthodox Church of Greece were finally recognized only in 1882. From that time until now, part of the territory of Greece inhabited by Orthodox believers has belonged to the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople. In addition, the Orthodox Church of Crete and Mount Athos have a separate status. A summary of the research of famous Greek scholars gives grounds to conclude that the basis of modern state-church relations in Greece is a modernized form of Caesare-papism, which is characterized as a system of «supremacy of state law».

Key words: Orthodoxy, model of state-church relations, state, church, religious organizations, Greece.

Постановка проблеми. Сучасна характеристика грецького православ'я і насамперед домінуючої в країні Елладської православної церкви описана багатьма вченими. Вона має складну структуру і систему управління, яку становлять Священний синод ієрархів, Постійний священний синод, Генеральна церковна асамблея, Центральна церковна рада, Синодальна адміністрація. Елладська церква, не тільки працює над збереженням традиційних форм богослужіння, а й намагається поєднати їх із сучасними формами релігійного спілкування з вірниками. Тому, важливим є дослідження проблематики становлення та ролі православної церкви в Греції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагома кількість зарубіжних та вітчизняних науковців досліджували питання становлення та розвитку православної церкви в Греції. Серед них: Палінчак М. М., Алексопулос Г., Деторакіс Т., Макрідес В. Н., Мейендорф Дж., Пападогіаннакіс Я., Папастатіс Ч. К. та інші. Також досліджено дані з звіту «2022 Report on International Religious Freedom: Greece» (U.S. Department of State: Office of International Religious Freedom) та Pew Research Center.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на вагому кількість науковців, які досліджували питання державно-церковних відносин в Греції. Важливим залишається дослідження історії розвитку православної церкви.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проаналізувати етапи створення національної Елладської православної церкви та інших православних церков Греції: історичні та правові аспекти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Християнство виникло наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. першого століття нової ери у східних провінціях тодішньої Римської імперії – в Галілеї, Самарії та Іудеї. У грецьких землях воно поширилося ще в 49 р., коли апостол Павло вперше прибув до Греції, загарбаної Римом у II–I століттях до н. е. Великі християнські громади утворилися в ті роки у Филипах, Верії, Афінах, Солуні та Коринфі. Перші два послання апостола Павла, з яких згодом було сформовано канон Нового Заповіту, були адресовані Фессалонікійській церкві. Поширення нової релігії в Греції пов'язують також з апостолами Андрієм та Іоанном і їх послідовниками – Титом, Пилипом та Лукою. Важливою подією для розвитку грецького християнства став візит до Афін богослова Оригена Олександрійського. Він справив велике враження на афінських християн і сприяв вирішенню проблем помісної церкви [6].

У римський період грецької історії переслідування християн призвело до поширення хри-

стіянської релігії всією територією Греції, про що свідчать життя і діяльність учня апостола Павла, першого єпископа Афін Діонісія Ареопагіта, а також митрополита Фессалонік Димитрія [2, с. 17].

У IV ст. Греція стала основною частиною Східної Римської імперії – Візантії. У VIII ст., за імператора Лева III Ісавра, який правив у 717–741 рр., Візантія вступила в епоху іконоборства, що згодом поширилося й на Рим. У середині IX ст. Грецька церква перейшла під юрисдикцію Константинопольського патріархату. Після 1204 р., коли Візантія розпалася й було засновано Латинську імперію, православ'я було оголошене в Греції поза законом. Правлячі єпископи, які не бажали визнавати владу Папи Римського, були змушені покинути країну й були замінені представниками латинської ієрархії. Католицизм швидко поширився всією Грецією: у 1213 р. Пелагій, один із папських легатів, повністю заборонив грецьке богослужіння і страчував кожного, хто наважувався протестувати. Лише наполегливі протести грецької знаті і страх перед масовими заворушеннями в країні зупинили реалізацію цього рішення [7; 8].

Важливу роль у захисті християнства в цей період відіграв Афон. Зокрема, в 1743 р. при монастирі Ватопед було відкрито найбільшу на той час школу в Греції [4].

Після тривалої і кривавої національно-визвольної боротьби проти Османської імперії в 1821–1830 рр. Греція за укладеним у лютому 1830 р. Лондонським протоколом була визнана провідними європейськими країнами незалежною державою, хоча по суті ця держава складалася на той час з окремих областей, які продовжували боротьбу за незалежність.

Значну роль у цьому процесі відіграло духовенство, і тому природно, що прелати вже незалежних від Османської імперії регіонів виявили однозначне бажання легітимізувати незалежну церковну владу, яка виникла в силу воєнно-політичних обставин. У тогочасних реаліях цього можна було досягти лише шляхом рішучого відокремлення від Вселенського Патріархату грецьких єпархій та архієпископій, розташованих у незалежних частинах Греції. Саме вони повинні були утворити нову окрему незалежну Церкву. Необхідно брати до уваги, що в нових умовах ці єпархії вже не могли повернутися до складу Вселенського Патріархату, який фактично мав свій осідок у державі, від влади якої вони щойно звільнилися. Вказана тенденція мала свої прояви як у церковній, так і в політичній площинах. Ці прояви пов'язані з діяльністю переважно двох історичних осіб. Першою є амбітний священнослужитель, каноніст протестантської орієнтації Теокітос Фармакідіс, який проголосив необхідність заснування нової Церкви у складі вищезгаданих митрополій

без урахування думки Вселенського Патріархату. Другою значимою особою був Г. Л. фон Маурер, баварський правознавець та історик, член тріумфального Баварського регентства, створеного для управління країною до повноліття юного короля Отто, принца Баварії. Г. фон Мауреру було доручено розробити конституцію новонародженої Грецької держави. Сам він був протестантом, але освіту здобув у Парижі, вагомому на той час католицькому центрі Європи. Він добре знав історію церковно-державних відносин в європейських країнах і усвідомлював факт постійного прагнення Римо-Католицької церкви підкорювати собі світську владу в них. Через це він мав великі побоювання щодо потрапляння нової Грецької держави під вплив Католицької церкви і повного підкорення її політичній владі Святому Престолу, що в тогочасних реаліях могло мати дуже сумні наслідки як для посилення національної ідентичності греків, так і для збереження політичної незалежності нової держави в цілому. З іншого боку, престол Вселенського патріарха, глави Православної церкви, залишився у Константинополі, в столиці Туреччини, де залишається й досі, – у столиці країни, яка в останні десятиліття сприймалася греками як смертельний супротивник, у боротьбі з яким вони, зрештою, відстояли свої права, реалізували свої давні національні прагнення. Для Г. фон Маурера, так само як і для Т. Фармакідіса, це автоматично означало, що національна церква нової Грецької держави однозначно повинна бути відокремлена від Вселенського Патріархату. За таких умов, згідно з думкою Г. фон Маурера, необхідно було підпорядкувати Церкву владі царя еллінів і створити новий постійний колективний орган для її управління [12, р. 213].

У такій атмосфері в серпні 1833 р. в Науплії, на Пелопоннесі, було скликано преосвященство Елладської церкви новоствореної Грецької держави, яке – без згоди Вселенського Патріархату – проголосило її незалежність. Кількома днями пізніше був оприлюднений королівський Декрет від 4 серпня 1833 р. про незалежність грецької Церкви, який проголошував її автокефалію, встановлював короля як єдиного главу Церкви, а державу – як єдиного церковного законодавця [10, s. 147–148].

Після приєднання до Греції Іонічних островів, а згодом Фессалії, провінції Арта і деяких сіл Епіру Вселенський Патріархат передав ці регіони автокефальній грецькій Церкві своїми актами від 9 липня 1866 р. та від травня 1882 р. Після цього Патріаршим і Синодальним актом від 1882 р. було остаточно визнано межі юрисдикції Елладської церкви. З того часу будь-які інші території, які були звільнені і перейшли до складу Грецької держави, вже не підлягали юрисдикції автокефальної Церкви. Зокрема, за результатами Балканських воєн (1912–1913 рр.) та Першої світо-

вої війни до складу Греції увійшли такі звільнені території як Епір, Македонія, Егейські острови та Західна Фракія, і їх митрополії та єпархії були підпорядковані Вселенському Патріархату. Щодо церковного устрою цих нових територій, які дістали назву «нові землі», точилося багато дебатів і дискусій. Їх належність до юрисдикції Константинопольського Патріархату, з огляду на війни 1912–1922 рр., викликало глибоке занепокоєння в грецькому суспільстві та напружені відносини між Грецією і Туреччиною. Врешті-решт, відповідно до Патріаршого і Синодального Акту від 4 вересня 1928 р. єпархії «нових земель» перейшли в «довірче управління» автокефальної церкви Греції, залишившись при цьому в офіційній юрисдикції Вселенського Патріархату. Відтоді разом з іншими грецькими територіями вони складають єдину Елладську церкву, але з духовної точки зору продовжують належати Вселенському Престолу [9, р. 348–350].

Грецькі правники окремо наголошують на статусі Критської православної церкви і Додеканесу (дванадцяти островів в Егейському морі).

14 жовтня 1900 р. Критська держава підписала з Вселенським Патріархатом договір, який встановлював канонічну залежність критської помісної Церкви від Константинополя і визначав її внутрішню організацію. Після цього Критська церква залишилася під духовною юрисдикцією Патріархату, але в адміністративному відношенні перейшла в автономний режим функціонування, який зберігався до приєднання Криту до Греції в 1913 р. Нинішній Статут зазначеної Церкви повністю відповідає сучасним законам Грецької держави і встановлює її напівавтономний статус у відношенні Вселенського Патріархату [5].

Як відомо, у Другій світовій війні, попри допомогу союзників, Греція зазнала поразки й навесні-влітку 1941 р. була окупована Німеччиною. Подальша жорстока громадянська війна, яка тривала до 1949 р., перетворила країну на руїну. Цей період Другої світової і громадянської воєн був найтрагічнішим періодом в історії грецького народу та його Церкви: він ознаменувався спаленням великої кількості храмів, а сотні священиків і монахів було вбито окупаційним режимом і комуністами [1, с. 232].

1 серпня 1974 р. в країні було відновлено чинність Конституції 1952 р., а 8 грудня того ж року відбувся референдум, на якому 69% населення Греції проголосувало проти відновлення монархії. Це означало, що король був остаточно позбавлений престолу, а країна законодавчо стала республікою та обрала демократичний шлях розвитку [1, с. 232].

Внаслідок історичних передумов домінуючою релігією в Греції є православ'я, і цей факт виразно підтверджують статистичні дані, відпо-

відно до яких станом на 2022 р. від 81% до 90% населення країни становили вірники, котрі сповідують грецьке православ'я [3]. Разом з цим, на території Греції проживають особи, які сповідують менш популярні в суспільстві віровчення. Загальна чисельність таких осіб становить усього близько 5% від загального маси населення. Це мусульмани, іудеї, старокалендарні православні, католики (переважно римо-католики, хоча в країні зафіксовано незначну кількість католиків східного обряду), протестанти (зокрема п'ятидесятники, Свідки Ієгови, адвентисти сьомого дня), а також послідовники політеїстичних еллінських релігій, саєнтологи, бахаї, члени Церкви Ісуса Христа святих останніх днів, сикхи, буддисти, члени Міжнародного товариства свідомості Крішні (ISKCON). Окремо варто відзначити нечисленну групу ефіопських православних (2,5 тис. осіб), а також асирійців, яких у Греції нараховується трохи менше тисячі. Крім того, за свідченням вірменського православного архієпископа, на території країни проживають майже 100 тис. вірменських православних, але щодо цього немає підтверджувальної інформації від відповідних державних органів [3].

На окрему дослідницьку увагу заслуговують найбільш численні релігійні меншини – мусульмани, іудеї, римо-католики і греко-католики. Присутність ісламу на Балканах і зокрема в Греції, безсумнівно, історично тісно пов'язана з експансією Османської імперії, проти якої греки повстали в 1821 р. Безпосередньо в Греції термін «мусульманська меншина» відноситься переважно до ісламської релігійної, мовної та етнічної меншини в Західній Фракії, яка є частиною грецького адмі-

ністративного регіону Східна Македонія та Фракія. За даними американського дослідницького центру П'ю (Pew Research Center), який проводить дослідження громадської думки, соціальних проблем і демографічних тенденцій у США та в усьому світі, на території Греції проживають близько 520 тис. мусульман [11]. Отже, іслам є другим за кількістю послідовників віросповіданням, поширеним у Греції. З усіх грецьких мусульман близько 140 тис. мешкають у Фракії. У переважній більшості це нащадки офіційно визнаної згідно з Лозаннським договором 1923 р. мусульманської меншини. Разом вони утворюють релігійне угруповання, що складається з осіб не тільки турецького, але й помацького (болгари, які за часів Османської імперії прийняли іслам і розмовляють змішаною мовою, що складається з елементів болгарської, грецької і турецької) та ромського походження [11].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Православна церква в Греції пройшла багато історичних етапів розвитку. Важливу роль у церковному і культурному житті країни відіграють православні монастирі, які виступають центрами духовного життя і паломництва. Елладська православна церква виявляє активність у таких напрямках діяльності як захист культурної спадщини, соціальна підтримка вразливих і малозахищених верств населення, духовна підтримка пацієнтів у лікарнях та реабілітаційних центрах, конфесійна освіта і релігійно-моральне виховання молоді, зміцнення етичних підвалин сімейного життя, загальне збереження традиційних християнських цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дорошко М. С., Кривонос Р. А., Крижанівський В. П., Сербіна Н. Ф. Країнознавство. Країни СНД, Європи і Північної Америки: навч. посібник. Київ: Ніка-Центр, 2009. 312 с.
2. Палінчак М. М. Церковне право: навч.-метод. посібник. Ужгород: Мистецька лінія, 2000. 130 с.
3. 2022 Report on International Religious Freedom: Greece. *U.S. Department of State: Office of International Religious Freedom*. URL: <https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/greece/>.
4. Alexopoulos G. Living Religious Heritage and Challenges to Museum Ethics: Reflections from the Monastic Community of Mount Athos. *Journal of Conservation and Museum Studies*. Published on November 7, 2013. URL: <https://jcms-journal.com/articles/10.5334/jcms.1021208>.
5. Detorakis Th. Brief Historical Review of the Holy Archdiocese of Crete. *Orthodox Research institute*. URL: http://www.orthodoxresearchinstitute.org/articles/church_history/detorakis_brief_historical_review.htm.
6. Makrides V. N. Hellenic Temples and Christian Churches: A Concise History of the Religious Cultures of Greece from Antiquity to the Present. New York: New York University Press, 364 p.
7. Meyendorff J. The Byzantine Legacy in the Orthodox Church. 1st ed. Crestwood, New York: St. Vladimirs Seminary Press, 2000. 268 p.
8. Papadogiannakis Ya. Christianity and Hellenism in the Fifth-Century Greek East: Theodoret's Apologetics against the Greeks in Context. Washington: The Center for Hellenic Studies, 2013. 194 pp.
9. Papastathis Ch. K. Greece: A Faithful Orthodox Christian State. *The Orthodox Church in the Hellenic Republic. Religious freedom*. 1996. P. 339–375.
10. Papastathis Ch. K. Państwo i Kościół w Grecji. W książce: Państwo i Kościół w krajach Unii Europejskiej. Red. G. Robbers. Wrocław: Kolonia Limited, 2007. S. 147–163.

12. The Future of World Religions: population Growth Projections, 2010-2050. Pew Research Center, 2015. URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/>.

13. Vavouskos Constantinos Anast. Church and State in Modern Greece. A review article: A propos of Varnavas D. Tzortzatos, the Statutory Legislation of the Church of Greece from the time of the Establishment of the Greek Kingdom (Βαρυάβα Δ. Τζωρτζάτου. Ἡ Καταστατική νομοθεσία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Athens, 1967. 630 p.). *Balkan Studies*. 1968. № 9 (1). P. 209-226.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.08.2025
Дата публікації: 30.09.2025